

A VILÁGSZELLEM RÓMÁBAN

C Z O P F Á R O N

Az újkori filozófiatörténet valaha megírt legrövidebb összefoglalása mindössze egyetlen mondatból áll. Ám minél tovább elmélkedünk rajta, annál egyértelműbb, hogy Roger Nimier figyelme minden részletre kiterjedt, amikor papírra vetette ezt a kijelentést: „A filozófia olyan, mint Oroszország: tele van mocsarakkal, és gyakran megszállják a németek.” Olyannyira így van ez, hogy valahányszor az éppen aktuális német filozófia behatol Európa egyik országába, nem is az adott nemzet saját filozófiai hagyományával mérkőzik meg, hanem csak az előző német invázió helyőrségével veszi fel a harcot. Hegel egyik legjelentősebb olasz értelmezője, Bertrando Spaventa ezért gondolhatta azt teljes joggal, hogy a német nyelvtudás éppen olyan fontos a filozófiában, mint a számtan a csillagászatban. Az ókori görögön kívül senki sem vitathatja a német mint filozófiai nyelv elsőségét. Így vált az újkori európai kultúra egyik megdönthetetlen bizonyosságává, hogy a németség minduntalan gyilkos komolysággal foglalja el a maga filozófiai harcállásait. A szóban forgó gyilkos komolyság ellenére nehéz nem derülni azon, amikor az olasz kantianus Pasquale Galluppi cicerói magaslatoakra törve figyelmezteti az olasz ifjúságot az ártalmas „teuton hatásokra”. A kantianusok utóvédje találkozott itt a hegelianusok előőrseivel, és a szellemi hódítók valószínűleg igen jól mulattak a tézis és antitézis e különös dialektikáján. Egyikük még sok-sok évvel később sem feledkezett meg az atyai szóatról: „Megmételyeznek bennünket a teuton hatások, mert vannak, akik német panteizmussal akarják beoltani ifjúságunkat, különösen abban a nemes és grandiózus köntösben, amelyben az G. W. F. Hegel műveiben megjelent.”¹ A hegelianus inváziót jelzi Rosmini dühödt kirohanása is, miszerint a logikátlan és homályos német szektavezér sajnos Európa-szerte egyre több követőre talál, így már Olaszországban is hallani lehet a „hegelianus birkák” bégetését.²

HEGEL ITÁLIÁBAN

Polytassuk is innét, hiszen hiába minden vagdalkozás, a gúny nem képes feltartóztatni a teuton szellemet. A 19. század derekától a német idealizmus is villámgyorsan utat tört magának az olasz szellemi életben.

Fiatal értelmiségiek egy egész nemzedéke nézett fel „az elméleti horizonton felkelő új Napra: Hegelre”.³ Megszülettek az új tankönyvek, amelyek immár nem Kanttal végződtek, hanem Hegelt tüntették fel a jelen képviselőjeként.

1 Idézi: Giovanni GENTILE: *Bertrando Spaventa*. Vallecchi, Firenze, 1920. 21–22

2 Antonio ROSMINI-SERBATI: *Logica*. Paolo Bertolotti, Intra, 1868. 523.

3 Giovanni GENTILE: *Le origini della filosofia contemporanea in Italia*. III. köt. *I neokantiani e gli hegeliani* [1921] Sansoni, Firenze, 2003. 229.

Jelzésértékű Pietro Siciliani *A hegeliánusok Olaszországban* (1868) című könyve, amely az egyik első igazán átfogó haditudósítás a pozitivisták és kantianusok elleni offenzíva első hullámáról. De ennél is egyértelműbb benyomást szerezhetünk Spaventa *Szókratészről Hegelig* (1905) című összefoglaló művével, ez ugyanis már határozottan jelzi az erőviszonyok változását. Olyannyira megnőtt az idealisták önbizalma, hogy a méltán híres olasz szabásminták alapján el is kezdték átszabni Hegel „grandiózus köntösét”. A német filozófust először Vico mellé állították, gondolatait alaposan átszűrték Spaventa értelmezéseinek, végül pedig bejelentették, hogy elérkezett az olasz idealizmus korszaka. Alig néhány évtized alatt lezajlott a teljes őrsgévváltás. Az olasz egyetemek auláit betöltötte az *abszolút szellem*, a sokáig idegennek tartott német filozófus pedig egy idő után szinte már családtag lett, akit bensőségesen *Giorgio'Egelnek* hívtak. „Mesterekből tanítványok lettünk” – ismerte el Stanislao Gatti, aki személyesen nyitotta meg Nápoly kapuit a hegeli szellem előtt. A filozófus harcként értelmezte az európai filozófia fejlődését, ezért azt is háborús nyelvezettel élve ismerte el, hogy a „hadiszerecsse” ismét a németek oldalára állt.⁴

Nagyot tévedtek azok, akik az első hegeliánus nemzedék után az új „teuton hatások” enyhülését várták és az olasz idealizmus visszaszorulásában reménykedtek. Hegel híveinek szemernyi kétsége sem támadt a folytatással

kapcsolatban. Donato Jaja például néhány évvel Spaventa halála után határozottan ki merte jelenteni: az idealizmus nem halt meg, és a legkevésbé sem fog visszaszorulni, sőt épp csak most kezd megkerülhetetlen szellemi tényezővé válni Olaszországban. E filozófia győzelme élet-halál kérdés – állította, ha ugyanis a valóság és az élet nem más, mint

az abszolút szellem megnyilatkozása, akkor az új idealizmus értelemhorizontjáról „nem lehet anélkül lemondani, hogy ezáltal ne veszítsük el az élethez való jogot”.⁵ Kemény szavak, hódító indulat és kérlelhetetlen elszántság fűti őket, mintha nem is filozófus beszélne, hanem egy vallási ébredés vagy politikai mozgalom híve követelné programjának végrehajtását.

Ehhez hasonló, élet-halál kérdéssé emelt idealizmust képvisel Alfredo Oriani is *Az eszmék forradalma* (1908) című híres művében, amelyben azt állítja, hogy Hegel legyőzte a katolicizmust, ám mégsem sikerült azt felváltania az idealizmussal. Az igazi lázadás még várat magára, a szellem még nem foglalta el az őt megillető helyet, ugyanis „Hegel nem tudott Jézus helyébe lépni”.⁶ Az új idealizmus képviselői – többek közt a polgári liberális Benedetto Croce – mellett maga Benito Mussolini is mély elragadtatással olvasta Oriani eszmefuttatását. A szó szerint az „eszmék lázadását” hirdető szerzőt a későbbi fasiszta vezér az egyik legfontosabb mestereként tartotta számon, és sírjához zárandoklatot vezetett.

TÉZIS – ANTITÉZIS –SZINTÉZIS

Amint láhattuk, kezdetben, mikor Hegel a 19. század derekán betört az olasz szellemi életbe, offenzíváját még szórványos ellenállás fogadta. Néhány évtized múltán viszont már egészen új arcát mutatta az olasz filozófia. A legkevésbé sem akarjuk lebecsülni más filozófiai iskolák jelentőségét, mert kétségtelen, hogy a platonisták, pozitivisták, neokantianusok és neotomisták is fontos szerepet játszottak a 19. század végi olasz bölcseletben. Mégis meg kell állapítanunk, hogy az idealizmus betörése nagyszabású változást idézett elő, és a 20. század elejére Hegel már-már fontosabb szerepet játszott az olasz gondolkodásban, mint a németben. Sommás kijelentés ez, amely sokakat vitára ingerelhet, de nézzünk csak meg jobban!

4 Idézi: GENTILE: *Le origini...* I.m. 260.

5 Donato JAJA: *Sentire e pensare. L'idealismo nuovo e la realtà*. Tipografia della Regia Università di Napoli, Nápoly, 1886. 73–74. és 226.

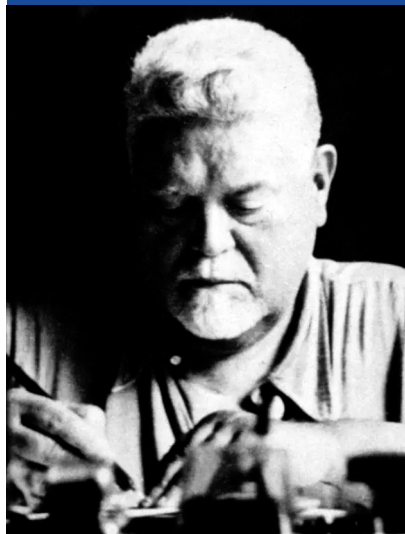
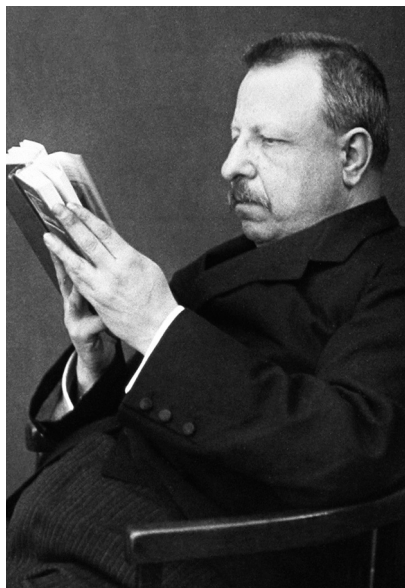
6 Alfredo ORIANI: *La rivolta ideale* [1908] Augusto Gherardi, Bologna, 1912. 232. (Magyarul: Alfredo ORIANI: *Az eszmék forradalma*. ford. ANGyal Pál, Gede Testvérek, Bp. 2001.)

az olasz idealizmus nagy nemzedékei

Ha felidézzük, milyen politikai gondolkodók és kultúrpolitikusok jutottak fő szerephez a 20. század első felének Olaszországában, akkor az a zavarba ejtő benyomásunk támad, hogy *itt mindenki hegelianus*, vagy legalábbis már minden tézist és minden antitézist hegeli szellemben fogalmaznak meg. A liberálisok szellemi vezére, Benedetto Croce hegelianus, egyike a mindmáig legnagyobb hatású olasz idealistáknak. A kommunisták ideológiai vezetője, Antonio Gramsci a hegelianus marxizmus legjelentősebb olasz képviselője, aki az „abszolút historizmus” elvét képviseli. A fasiszta kultúrpolitika élén is hegelianus áll: Giovanni Gentile, aki az idealista elődök, Spaventa és Jaja nyomdokain járva kidolgozza az ún. aktualizmus filozófiáját. Lehengerlő benyomás: liberalizmus, kommunizmus és faszizmus. Nehéz elképzelni három ennél radikálisabban ellentmondó irányzatot, s mégis, mintha az abszolút szellem minden ellentétet feloldana, *a hegelianizmus kétségkívül hatalommá vált.* Ha csak a három szellemi vezéralakot vennénk tekintetbe, könnyen úgy vélhetnénk, hogy Olaszországban többé-kevésbé mindenki hegelianus. Azonban a helyzet mégsem ilyen egyszerű.

Croce, Gramsci és Gentile nagy érdeklődéssel olvasták egymás írásait, és életük különböző szakaszaiban végigjárták a rokonszenv és az elutasítás közti összes skálát. Gramsci a hegeli filozófia reformjának tekintette a történelmi materializmust, ezért kezdetben heves érdeklődéssel fordult Gentile munkái felé.⁸ Miközben Crocét a burzsoá kultúra tipikus képviselőjének, doktriner és reakciós hegelianusnak tartotta, addig Gentile filozófiáját nagyra értékelte. Elvégre Gentile is a hegeli filozófia reformere volt, és Crocéval ellentétben Marxot sem korlátozta a „hegeli historizmussal felfegyverezett apokaliptikus zsidó” szerepére, helyette egy egész könyvet írt róla, amelyben a német gondolkodó fontos „érdemként” említette, hogy az elvont eszmék helyett az immanens valóságra alkalmazta a hegeli dialektikát.⁹ Gentilét leginkább a marxista körökben terjedő vulgáris materializmus zavarta, akárcsak Gramscit. Ennek ellenszereként elsőként fordította olaszra Marx *Tézisek Feuerbachról* című művét, saját immanentizmusát pedig a marxisták számára is sokatmondóan úgy foglalta össze, hogy az immanencia „a valóság abszolút konkrétsága a gondolkodás aktusában, illetve a történelemben”.¹⁰ Nem csoda, hogy Gramsci inspirálónak tartotta Gentile filozófiáját. Gondolkodásuk az I. világháború végén állt legközelebb egymáshoz, amikor a kommunista vezető egy írásában ki is jelentette, hogy az elmúlt évek legnagyobb filozófiai teljesítményének tartja Gentile aktualizmusát, amely egyedülálló hegeli szintézisben egyesíti a filozófiát és a történelmet, valamint a cselekvést és a gondolatot.¹¹

Croce nem volt ennyire elragadtatva Gentile tanaitól, barátjával már a világháború előtt nézeteltérése támadt, és rosszallása ezután már csak egyre fokozódott. Szerinte Gentile alapvetően rosszul ítélte meg a „kulturállam” és az „etikus állam” hegeli koncepciójának jelentőségét, ezért óhatatlanul beleesett a fanatikus államimádat hibájába.¹² Egykori barátja ellenben úgy gondolta, hogy Croce követte el a legnagyobb hibát, ami az aktualizmus szempontjából egyáltalán elképzelhető, mert különválasztotta egymástól a cselekvést

Tézis, antitézis, szintézis –
Olasz hegelianusok: Benedetto Croce (1866–1952), Antonio Gramsci (1891–1937) és Giovanni Gentile (1875–1944) (Wikimedia Commons)

7 I. M. BOCHEŃSKI: *Europäische Philosophie der Gegenwart*. Francke, Tübingen–Bázel, 1994. 40.

8 Antonio GRAMSCI: *Quaderni del carcere*. I. köt. Quaderni 1–5. Einaudi, Torino, 1977. 471.

9 Giovanni GENTILE: *La riforma della dialettica hegeliana*. Sansoni, Firenze, 1913.; Benedetto CROCE: *A politika elemei*. ford. RÉVAY József. Franklin-Társulat, Bp. 1924. 45. és Giovanni GENTILE: *La filosofia di Marx. Studi critici*. Sansoni, Firenze, 1959. 36.

10 Idézi: G. Emanuele BARIÉ: *Immanenza e storia = Giovanni Gentile. La vita e il pensiero*. II. köt. G. C. Sansoni, Firenze, 1950. 4.

11 Antonio GRAMSCI: *Il Socialismo e la filosofia attuale = Uő: La città futura 1917–1918*. Einaudi, Turin, 1982. 650.

12 Benedetto CROCE: *A politika elemei*. I.m. 31. és 72–72.

Benito Mussolini miniszterelnök, a Nemzeti Fasiszta Párt elnöke, valamint 1922–24 közötti közoktatási minisztere, a jobboldali hegelianus Emilio Gentile

és a gondolkodást.¹³ Így aztán Gentile szerint Crocénak semmilyen fogalma sem lehet arról a valóságról, amit épp a cselekvés és gondolkodás egysége, vagyis a szellem konstituál. Valóságos intellektuális kaland nyomon követni ezeket a vitákat. Ám ha olvasmányainkból lopva felpillantunk, észre fogjuk venni, hogy körülöttünk minden lángokban áll, és a hegelianus belharcon túl egész Olaszország a polgárháború felé rohan. Ez nem a viták, hanem a tettek ideje – mondják sokan jobb és bal felől is, ez az egyre erősödő retorika pedig egyértelműen jelzi, hogy a „vitatkozó osztály” liberalizmusának vége, és Olaszország új korszakba lép. A fasiszták, akik végül 1922-ben magukhoz ragadták a hatalmat, úgy tartották, hogy a polgári liberalizmus (Croce) volt a tézis, a kommunizmus (Gramsci) az antitézis, a fasizmus (Gentile) pedig a szintézis. Úgy gondolták, hogy a totális állam nem a liberalizmus egyszerű tagadása, hanem a polgári szabadsággal és annak tagadásával szemben is egy magasabb rendű szintézist képvisel: az állam szabadságát.

A FILOZÓFUS ÉS A FASISZTÁK

Gentile a maga filozófiájának lényegét egy régi terminussal fejezte ki, mégpedig a *tiszta aktualitás* metafizikai fogalmával, amelyet korábban minden kétségen felül egyedül Istenre vonatkoztattak. Gentile újítása az volt, hogy ezt a szellemre alkalmazta, és a legtöbb hegelianustól eltérően a szellemet nem transzcendens hatalomnak tekintette, hanem magával a gondolkodással azonosította. Nézete szerint a szellem nem egy meghatározott tudattartalom, nem egy már elgondolt gondolat vagy eszme, hanem valami sokkal elevenebb, mindannyiunk számára elérhető és közvetlen valóság: az ember teremtő öntudata (*autoconcetto*). Más megfogalmazásban a szellem nem más, mint a gondolkodás tiszta alanyi mozzanatában megjelenő „tiszta Én”, a „gondolkodó gondolat” (*pensiero pensante*). Röviden így foglalható össze Gentile *A szellem mint tiszta aktus általános elmélete* című fő műve, amelynek alapgondolata már az I. világháború előtti években megfogalmazódott.¹⁴

¹³ Benedetto CROCE: *La storia come pensiero e come azione*. Laterza, Bari, 1938. Vö.: Giovanni GENTILE: *La distinzione crociana di pensiero e azione*. G. C. Sansoni, Firenze, 1941.

¹⁴ Giovanni GENTILE: *Teoria generale dello spirito come atto puro* [1916] Sansoni, Firenze, 1959. 44., 231., 248. Vö. Giovanni GENTILE: *L'atto del pensare come atto puro* [1912] = Uő.: *La riforma della dialettica hegeliana*. Giuseppe Principato, Messina, 1913. 243–258.

A gondolat Gentile szerint nem csupán szabad, hanem egy mindent meghatározó abszolút hatalom, amely olyan szerepet játszik az aktualizmusban, mint Isten a keresztény metafizikában. Minden a gondolat függvénye – a társadalmi élet és a kultúra éppúgy, mint az államvezetés. Maga a történelem is a gondolkodó tiszta Én származéka. Mindent a gondolkodó gondolat, vagyis a szellem tart hatalmában. A valóság maga a szellem, állította Gentile, azzal a kikötéssel, hogy ez a szellem „nem létezik”, hanem a gondolkodás folyamatában állandóan „keletkezik” (*la realtà é spirito, e lo spirito non é, ma diviene*).¹⁵

Voltak, akik szubjektivizmust és hegeli fogalomkészlettel előadott individualizmust láttak ebben a filozófiában. A legradikálisabb fasiszták közül is sokan elborzadtak, amikor a rezsim kiépülésének első éveiben a filozófus miniszterré és a rendszer hivatalos ideológusává lépett elő. A döbbenetnek számos oka volt. Nem elég, hogy a liberális Croce egykori barátjáról volt szó, nem elég, hogy a '20-as évek erősen németellenes (!) fasiszta légkörében germanomániának tűnt, Gentile „tisztá énje” és „gondolkodó gondolata” egyenesen ellentmondott a fasiszta elvárásoknak. A párt radikális balszárnyán a *Conquista dello Stato* című lap esett neki a filozófusnak, a jobbszélről pedig a *L'Impero* szerkesztői, általában azt hangoztatva, hogy a fasizmus nem filozofálgatás, hanem cselekvés. Gentiléről leperegtek a kritikák, mert ő semmilyen különbséget nem látott a gondolkodás és a cselekvés között. Az sem érdekelte, hogy a németellenesek a „tisztá eszmeiség Szent Germán Birodalmát” kiszolgáló miniszterként hivatkoztak rá, a katolikus neotomisták pedig állandóan tűz alatt tartották és panteizmussal vádolták. Mindez nem számított, mert Mussolini kijelentette: Gentile a fasizmus szellemi mestere, liberálisnak bélyegzett oktatási reformja pedig a lehető legfasisztább politika, amit csak el lehet képzelni. Viszont sok olyan fasiszta volt, akit annyira dühített a Gentile-jelenség, hogy még a pártfegyelmet és az egység látszatát is feláldozták, hogy hangot adhassanak a nemtetszésüknek és megszabadulhassanak a betolakodótól. Miközben a párton kívül is születtek Gentile-ellenes könyvek és újságcikkek, sőt még egy deklaráltan Gentile-ellenes folyóirat is indult, a párton belül sem csitultak az indulatok. Mussolini főideológusával szemben még „antiidealista gyűlést” is tartottak.¹⁶

A Gentilével szembeni ellenségeség egyik legfőbb oka valójában az volt, hogy sok fasiszta nem tudta feldolgozni a fasizmus politikai győzelmét. Az intrazigensek minden politikust az alapján ítélték meg, hogy megjárta-e a lövészárkokat, ott volt-e a milánói Piazza San Sepolcrón, amikor megalakult a *Fasci Italiani di Combattimento*, részt vett-e az utcai harcokban, és velük menetelt-e Rómába 1922 októberében. Elsősorban nem a filozófus elméleti beállítottsága zavarta őket, hanem az, hogy a mozgalmi fasizmus és a párt elveszítette elsőségét. Gentile pedig, akit a radikálisok egyáltalán nem tartottak fasisztának, miniszteri bársonyszékben ülve magyarázta a feketeingeseknek, hogy mi a fasizmus. Ha figyelembe vesszük az ellenségeskedés érzelmi hátterét, egy csapásra világossá válik az is, hogy miért háborítottak fel sokakat Gentile arról szóló eszmefuttatásai, hogy „a párt végérvényesen megszűnt pártnak lenni”, illetve hogy nincsenek többé fasiszták és antifasiszták, forradalmárok és konzervatívok, mert mindenki az új olasz állam a polgára.¹⁷ Sok fasiszta gondolta úgy, hogy ő bizony nem akar „megszüntetve megőrződni” az állam hegeli totalitásában. Az antigentiliánus fasisztákat nem a „gondolkodó gondolat” elmélete zavarta. A párt és az állam dialektikáját ennél sokkal nyugtalanítóbbnak találták. Ők egy permanens fasiszta forradalomra és egy véget nem érő *Marcia su Romára* áhítoztak, nem azért öltötték magukra a fekete inget, hogy a Világszellem római rezidenciáját őrizték. Persze, amikor támadás érte, Gentile sem maradt adós a válasszal: a Hegel-ellenes polémiaát burkolt felbujtásnak minősítette a totális állammal szemben, és hangsúlyozta: a kifogásolt hegeli államkoncepció és a fasiszta „állami totalitarizmus” egy és ugyanaz.¹⁸

**a valóság
maga a szellem**

15 BARIÉ: *Immanenza e storia*. I.m. 14.

16 Lásd bővebben: Alessandra TARQUINI: *Il Gentile die fascisti. Gentiliani e antigentiliani nel regime fascista*. Il Mulino, Bologna, 2009.

17 Giovanni GENTILE: *La legge del Gran Consiglio. Educatione fascista*, 1928/9. 517.

18 Giovanni GENTILE: *Hegel, Orestano e il Fascismo. Il Tevere*, 1933. július 2. 3.

A VILÁGSZELLEM RÓMÁBAN

Carl Schmitt első kézből ismerhette meg Hegel fasiszta értelmezését, 1936 hamvazószerdáján ugyanis abba az egyszerre kellemes és kellemetlen helyzetbe került, hogy fel kellett keresnie Mussolinit a Palazzo Veneziában. Ennek egyrészt örült, hiszen a *ducé*-vel folytatott beszélgetés nagy intellektuális élvezetet jelentett. Ugyanakkor a helyzet meglehetősen kínos is volt Schmitt számára, mert egy barátságtalan hangú figyelmeztetést kellett átadnia Hitlernek. Így a Hegellel szemben kíméletlenül kritikus, Mussolinit azonban nagyra tartó jogtudós igyekezett filozófiai eszmefuttatásokkal oldani a hangulatot. Visszaemlékezése szerint Mussolinit ez kifejezetten felvillanyozta:

„A beszélgetés a párt és az állam viszonyáról szólt. Mussolini büszkén és egyértelműen a nemzetiszocialista Németországra célozva azt mondta: »Az állam örök, a párt mulandó; én hegelianus vagyok!« Megjegyeztem: »Lenin is hegelianus volt, úgyhogy meg kell engednem magamnak a kérdést: hol van ma Hegel szellemének világtörténelmi lakhelye? Rómában, Moszkvában, vagy talán még mindig Berlinben?« Ő elragadó mosollyal válaszolt: »Ezt a kérdést visszahárítom önre«. Mire én: »Akkor természetesen azt kell mondanom: Rómában«, amit ő egy bájos, udvariasan ironikus gesztussal nyugtázott.”¹⁹

”a tét a modernitás volt

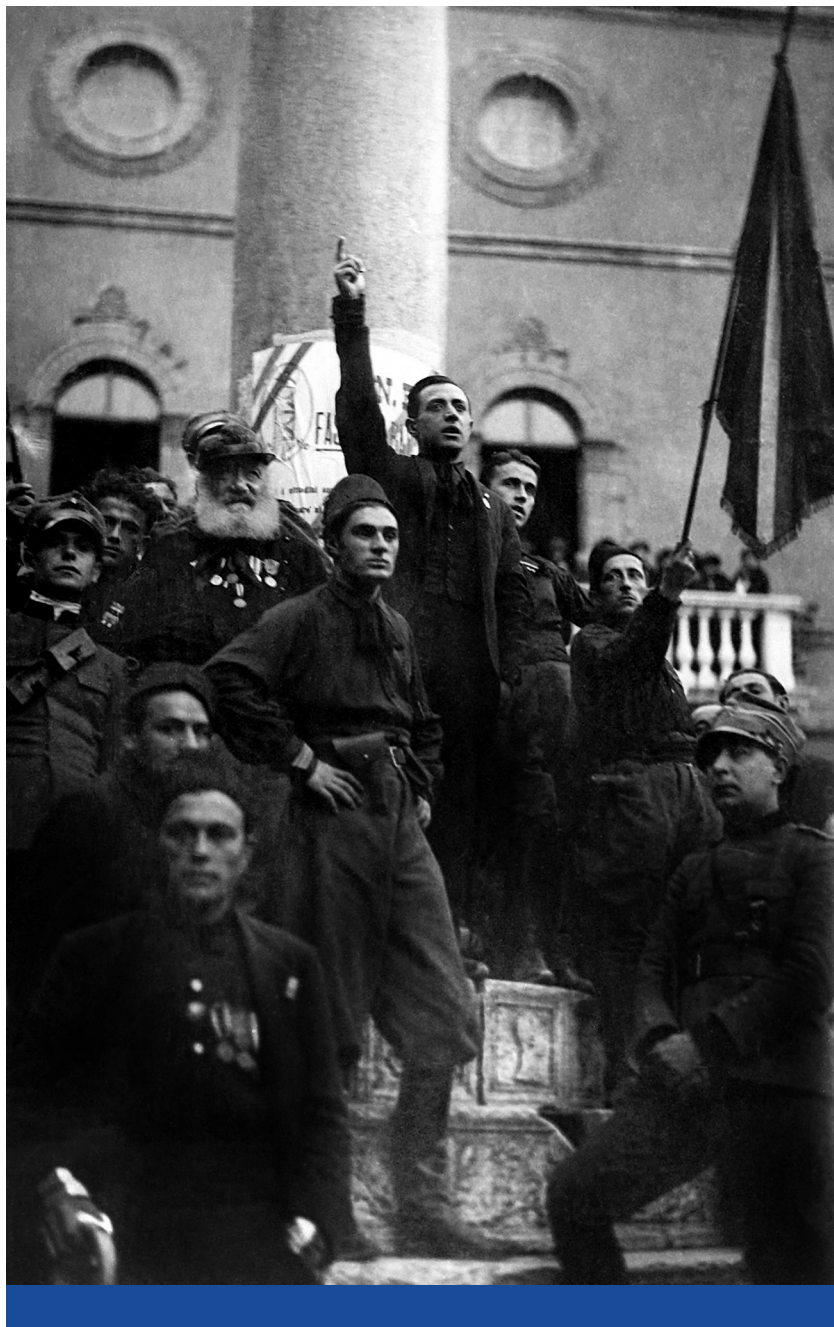
Így került a világszellem Rómába. Ha aznap este Heidegger lett volna Mussolini vendége, ő minden bizonnyal nem riadt volna vissza attól a kijelentéstől sem, hogy a világszellem rezidenciája 1933 óta ismét Berlinben van. Schmitt viszont nem pusztán udvariasságból engedte át Hegelt az olaszoknak, hanem azért is, mert meggyőződése szerint a fasiszta Olaszországban lényegesen több filozófiai ismeret és tudatosság kapcsolódott Hegelhez, mint a '30-as évek „polgári Németországában”, ezt a tudatosságot ráadásul a fasiszta rendszer hívei és ellenségei egyaránt erősítették.

A tét a modernitás volt. Hegel készítette fel rá a szellemet, hogy a 18. század lappangó deizmusa után végre napvilágra merjen lépni, és történeti valósággént ragadja meg önnön totalitását. Amennyiben tehát a hatalom egységét Hobbes fogalmazta meg, az akarat egységét pedig Rousseau, végül is Hegel volt az, aki mindent egységbe foglalt, és a hatalom, az akarat, a szellem és a történelem összes ellentmondását is beleértve mindent egyetlen hatalmas rendszerré kovácsolt. Filozófiáját legtöbbször azért kritizálták, amiért Mussolini egyik mestere, Alfredo Oriani dicsőítette: mert panteizmusának különböző alakváltozataiban a szellem, a történelem és az állam fogalmát állította Isten helyére.²⁰ Az ebből fakadó következmények vezettek a modernitás végső beteljesüléséhez.

Mussolini nem véletlenül nevezte magát öntudatosan hegelianusnak – számos megnyilvánulása arra enged következtetni, hogy a fasiszta államot a hegeli szellem világtörténelmi lakhelyének tekintette. Carl Schmittnek tett kijelentése is azt jelzi, hogy számára a párt csupán eszköz volt, az államot viszont önmagában vett célként fogta fel. De ha a kérdés gyakorlati oldalát nézzük, ez a kettősség azzal magyarázható, hogy Mussolini jól ismerte a fasiszta tábornok belülről feszítő ellentéteket, és éppen ezen ellentétek szintézisét, egybeolvasását és felfüggesztését várta a totális államtól. Az állam meghódítása viszont nem pusztán a pártpolitikai gondok orvosságaként szolgált, hanem az egész politikai modernség hegelianus betetőzését is jelentette. Ezért a kommunista propaganda által kiöltött és meglehetősen abszurd „hitlerfasizmus” fogalma helyett több értelme lenne „hegelfasizmuról” beszélni. Még akkor is, ha egy olyan kíméletlenül pragmatikus és mozgékony politikus esetében, mint Mussolini, az ideológia szerepét helyén kell kezelnünk.

19 Carl Schmitt levele Jean Pierre Faye-nek, 1977. november 9. = *Carl Schmitt – Briefwechsel mit einem seiner Schüler*. szerk. Armin MOHLER, Akademie Verlag, Berlin, 1995. 418.

20 Lásd: Franz ROSENZWEIG: *Hegel und der Staat*. II. köt. R. Oldenbourg, München–Berlin, 1920. 102.; Carl SCHMITT: *Politische Romantik*. Duncker & Humblot, Berlin, 1998. 74. és MOLNÁR Tamás: *Bennünk lakik-e az Isten?* ford. TURGONYI Zoltán, Kairosz, Bp. 2002. 13.

Fekete forradalom –
Fasiszta gyűlés 1919 körül
(Clionet)

A *duce* retorikájára jellemző volt, hogy politikai lépéseit a szellem, az állam és a történelem minden ellentétet fölülíró hegeli fogalmakkal indokolta. Ahhoz, hogy megérthessük ennek valódi jelentőségét, meg kell ismételnünk, hogy itt az ellentétek meghaladásának törekvéséről (*Aufhebung*) van szó. Bár a fasisztákat a világtörténelem legegységesebb totalitárius tömegpártjaként szokták bemutatni, a valóság az, hogy Mussolini a „mozgalmi fasizmus” (1919–1922) idején és a rezsim alapító éveiben állandó egyensúlyozásra kényszerült a különböző, gyakran egymásnak szögesen ellentmondó fasiszta irányzatok között. Így hát a szükség szülte azt a minden bizonnyal posztmodernnek is beillő jelszót, amelyet Mussolini hangoztatott: „Az egyetlen formulánk, hogy nincsenek formuláink.” A fasiszta vezérre kétségkívül mély benyomást tett mindaz, amit Gentile a teremtő öntudatról írt, mert a szellemet ő sem egy konkrét eszmével vagy tudattartalommal azonosította, hanem az aktualitással. „Egyes emberek számára a formulák szellemi erényövek” – írta, képszerűen kifejezve azt, hogy a politikai elvek rögzítése csak arra jó, hogy megbéklyózza a szellem tiszta aktusát. Ezután egyszerre machiavellista és hegeliánus gondolatmenet következik: „Egy intelligens ember [...] nem lehet mindig ugyanaz.

Abszolút szellemben –
Köztéri Mussolini-ábrázolás
Duce és „igen” felirattal
Firenzében, 1934
(X)

Változnia kell. Az ember nem lehet mindig szocialista, mindig republikánus, mindig anarchista, mindig konzervatív. A szellem mindenekfelett »mobilitás«.”²¹ Pontosan ebben az utolsó mondatban rejlik a lényeg. Mert ha van filozófiája a faszizmusnak, akkor a legjobban így foglalható össze: *a szellem mindenekfelett mobilitás.* ■

21 Benito MUSSOLINI: *Divagazioni* = *Opera Omnia di Benito Mussolini*. XI. köt. La Fenice, Firenze, 1953. 271.